

ISIS VE HORUS'TAN MERYEM VE ÇOCUK'A

Yrd. Doç. Dr. Vildan IŞIK ŞEN

Düzce Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi,
Temel Sanat Bilimleri Bölümü

ÖZET

Bu çalışmada, Hristiyan ikonografisinde ve sanatındaki en önemli temalardan biri olan ve yüzlerce yıldır çeşitli şekillerde tekrar eden Meryem ve Çocuk tasvirleri ile bu temaya kaynaklık eden Antik Mısır uygarlığının Isis ve Horus tasvirleri arasındaki benzerlikler araştırılmıştır. Çalışmada, söz konusu benzerliklere ilişkin eser örnekleri, Antik Mısır'daki Isis ve Horus temalı resim ve heykeller ile Erken Hristiyanlık dönemi ikonalarından günümüze uzanan farklı sanatsal dönemlere ait Meryem ve Çocuk temalı resim ve heykel örnekleri üzerinden seçilmiştir. Bu çalışma göstermektedir ki; binlerce yıldır farklı kültürlerde de karşımıza çıkan anne ve çocuk teması, aralarındaki önemli benzerliklerle birlikte Antik Mısır ve Hristiyan ikonografisinde ve sanatında, etkileri halen devam eden önemli ana bir motif olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Isis ve Horus, Meryem ve Çocuk, Hristiyan Sanatı, Hristiyan İkonografisi

FROM THE ISIS AND HORUS TO THE MARY AND CHILD

ABSTRACT

In this study, the similarities between the depictions of Mary and Child, one of the most important themes in Christian iconography and art, which have been repeated in various forms for hundreds of years, and the portrayals of Isis and Horus of Ancient Egyptian civilizations as a source of this theme have been researched. Examples of works related to similarities in this work were selected from examples of paintings and sculptures based on Isis and Horus in Ancient Egypt and examples of Mary and Child based paintings and sculptures from different artistic periods dating from early Christian period icons. This study shows that; The mother and child theme, which has been confronted in different cultures for thousands of years, has become an important main motive that continues to be influential in the iconography and art of Ancient Egypt and Christian, together with important similarities between them.

Keywords: Isis and Horus, Mary and Child, Christian Art, Christian Iconography

1. GİRİŞ

Antik Mısır'da dönemin inancına göre Gök tanrısı Geb ve yer tanrıçası Nut'un Osiris, Isis, Set ve Neftis isimli dört çocuğu vardır. En eski Mısır kralı olan ve kız kardeşi Isis ile evlenen Osiris, diğer kardeşi Set tarafından kiskanılmaktadır. Şekil değiştirerek bir canavara dönüşen Set, kıskandığı ve saygı duymadığı kardeşi Osiris'e saldırarak onu öldürür ve parçalara ayırıp Mısır'ın dört bir yanına atar. Osiris'in ölümünün ardından Set, kral olur ve diğer kardeşi Neftis ile evlenir. Büyüsel güçleri ile kocasının tüm parçalarını toplayıp bir araya getirmeyi ve ona yeniden hayat kazandırmayı düşünen Isis, kocasının öldürülmesine üzülen Neftis ile birlikte ülkeyi dolaşır ve Osiris'in parçalarını bularak birleştirir. Isis, kendi nefesinden üfleyerek Osiris'e hayat vererek onu diriltir. Böylelikle yeniden birlikte olmaya başlarlar ve bir süre sonra da Isis hamile kalır. Isis'den doğan bu çocuğa Horus yani Şahin-Tanrı ismi verilir (URL-1). Kısaca özetlenen bu hikâyedeki Isis ve Horus tasvirleri, Hristiyan ikonografisi ve sanatının özellikle de Meryem ve Çocuk İsa sahnelerinin en önemli kaynaklarından biri olmuştur.

1. ISIS ve HORUS TASVİRLERİNİN HRİSTİYAN İKONOĞRAFİSİ ve SANATINDA YER ALMASI

Bir tanrıça olarak hastaları iyileştirme ve ölüleri hayata döndürme yeteneğine sahip olan Isis'in ayrıca yas tutan, büyü yapan, şifa dağıtan, bir anne olarak çok sayıda rolü ve yeteneği bulunmaktadır. Tasvirlerde gördüğümüz uzatılmış kaş ve göz çizgileri, bu kadının sadece bir ölümlü değil aynı zamanda bir tanrıça olduğunu göstermektedir. Giydiği boynuzlu başlık ve akbaba başlığı da Isis'in hem bir anne hem de bir ana tanrıça rolünü vurgulamaktadır (Konrad, 2015). Isis ve Horus'a ait en yaygın tasvirlerden biri, tahtta oturan Isis'in, kucığındaki oğlu Horus'u emzirdiği sahnelerdir. New York'ta Metropolitan Sanat Müzesi'nde yer alan İ.Ö. 332-30 yıllarına tarihlenen seramikten yapılmış *Isis ve Horus* heykeli bu sahnelerin örneklerindedir (Resim 1). Turkuaz renkteki bu sirliseramik heykel, Mısır Firavun geleneğini, Ptolemaik dönemin sanatsal tarzıyla birleştirmektedir. Tanrıça Isis'in başında, kraliçe ve tanrıçaların taktığı bir akbaba başlığı ve adını simgeleyen taht hiyeroglifi bulunmaktadır. Çocuk Horus ise çıplak olarak ve başının sağ tarafında tek bir saç buklesi ile tasvir edilmiştir (URL-2). Bu sahneye ilişkin diğer bir örnek Boston Güzel sanatlar Müzesi'nde yer alan *Horus'u Emziren Isis Heykeli*'dir (Resim 2). İ.Ö. 664-332 yıllarına ait bu heykelde kucığındaki Horus'u emziren Isis'in başında, boynuzlar ve güneş diskinden oluşan karakteristik başlığı görülmektedir (URL-3). Antik Mısır'ın Isis ve Horus tasvirleri dünyanın pek çok müzesine dağılmıştır. Bunlardan biri *Kucığında Horus ile Tahtta Oturan Isis Heykeli* (Resim 3) ismi ile St. Petesburg'da Ermitaj Devlet Müzesi'nde, bir diğeri de *Isis Oğlu Horus'u Emziriyor* (Resim 4) ismi ile Paris'te Louvre Müzesi'nde sergilenmektedir.

Resim 1. Antik Mısır heykeli, *Isis ve Horus Heykeli (Statuette of Isis and Horus)*, İ.Ö. 332-30, mavi sırlı seramik, 17 x 5,1 x 7,7 cm, Metropolitan Sanat Müzesi, New York, ABD (URL-2)

Resim 2. Antik Mısır heykeli, *Horus'u Emziren Isis Heykeli (Statuette of Isis Nursing Horus)*, İ.Ö. 664-332, Bronz, 20,5 x 5,1 x 5 cm, Boston Güzel Sanatlar Müzesi, ABD (URL-3).

Resim 3. Antik Mısır heykeli, *Kucağında Horus ile Tahtta Oturan Isis Heykeli (Statue of Enthroned Isis with Horus on her Laps)*, M.Ö. 1. binyıl, yükseklik 24 cm, Antik Mısır heykeli, Ermitaj Devlet Müzesi, St. Petesburg, Rusya (URL-4).

Resim 4. Antik Mısır heykeli, *Isis Oğlu Horus'u Emziriyor (Isis Allait Son Fils Horus)*, İ.Ö. 664-332, feldispat heykelcik, Louvre Müzesi, Paris, Fransa (Fotoğraf: Vildan Işık, 2017).

Isis'in çocuğunu emzirdiği sahneler, İsa'dan önceki son bin yılda ortaya çıkmıştır. Daha önceleri bu rol, Teb'in ana Tanrıçası Tuy'a, *Mut'a*, *Hathor'a* veya *Göksel İnek* gibi diğer tanrıçalara atfedilmiştir (Chloé ; Lili). Bu tasvirler, önceleri İ.Ö. 305-30 tarihleri arasında hüküm süren Ptolema Krallığı dönemine taşınmış daha sonraları ise Hristiyan ikonografisi ve sanatında 'yeniden doğuş'ungüçlü bir sembolü olmuş ve yüzlerce yıl dinsel ve sanatsal alanda etkisini sürdürmüştür (URL-2). Özellikle Hristiyanlığın resmi bir din olarak kabul edildiği İ.S. dördüncü yüzyıldan itibaren Bizans İmparatorluğu ile yaygınlaşmaya başlayan Meryem ve Çocuk sahnelerinin Isis ve Horus tasvirlerine olan benzerlikleri dikkat çekicidir. Bizans ikona okullarında özel kurallar ve kalıplarla üretilen, kucağında Çocuk İsa'yı tutan Meryem sahnelerinin çeşitli versiyonları daha sonraları Gotik, Rönesans, Barok, Modern ve Postmodern Sanat gibi pek çok farklı dönemin ve akımın sanatsal anlayışında kendine yer bulmuştur (Işık, 2017).

Ortaçağ boyunca resimlerin yanı sıra üretilen heykelerde de bahsedilen benzerliğin görülmesi mümkündür. Örneğin *Bilgelik Tahtı* olarak da bilinen Mesih Çocuk ile Tahtta Oturan Meryem sahneli resimler (Resim 5, 6, 7) ve heykeller (Resim 8, 9 10), Hristiyan teolojisinin fikirlerini aktaran bir sahneyi yansıtmaktadır; Tanrı'nın oğlu olarak İsa, bilgelik olarak enkarne olmuş yani insan şekline girmiştir. İsa'nın doğumuna kaynaklık eden ve onu kucağında tutan Meryem ise onun 'koltuğu' veya 'tahtı' olarak hizmet etmektedir. Yaklaşık 1100 yıllarından başlayarak, Meryem, 'merhametli bir şefaatçi' olarak da saygı görmeye başlamıştır (URL-8). Yani Meryem, istek ve dilekleri yerine getiren kutsal kişi rolündedir. Bu da tıpkı Isis'in farklı rolleri olması gibi bir durumdur.

Resim 5 *Tahtta Oturan Meryem ve Çocuk (Enthroned Madonna and Child)*, yaklaşık 1250-1275, Kavak panel üzerine tempera, Boyalı yüzey: 124,8 x 70,8 cm, Tüm çevre: 130,7 x 77,1 cm, muhtemelen Konstantinopol’de yapılmış olan 13. yüzyıl Bizans ikonası, Ulusal Sanat Galerisi, Washington, ABD (URL-5).

Resim 6 *Tanrı Anası Hz. Meryem, (Theotokos)*, Ayasofya apsisinin yarım kubbesindeki *Meryem ve Çocuk* mozaïği, 9. yüzyıl sonları, Ayasofya Müzesi, İstanbul, Türkiye (URL-6).

Resim 7 *Süt veren Meryem (The Virgin Galaktotrophousa)*, 15. yüzyıl sonları, Ahşap üzerine tempera ve yaldız, 11,3 x 8,6 cm, Dumbarton Oaks Araştırma Kütüphanesi ve Koleksiyonu, Washington, ABD. İkona, muhtemelen Girit’te yapılmıştır (URL-7).

Bizans ve Ortaçağ boyunca üretilen ve çoğunlukla kimin yaptığı bilinmeyen tüm resim ve heykel ikonalarında özellikle saray ve kilise tarafından belirlenen kalıp ve şemalar kullanılmıştır. Bunların belirlenmesindeki ana merkez ise Bizans’ın başkenti Konstantinopolis’tir (Chatzidakis 2004). Hristiyanlığın yayılmasını takip eden süreçte Doğu Ortodoks Kilisesi, ikona türündeki resim ve heykellerin yapım kurallarını ayrıntılı olarak açıklayan ikonalar teorisini geliştirmiş ve ressam ve heykeltıraşlar da bu ikonografik kalıplar ve özel kurallar doğrultusunda çalışmıştır. Bu sayede simge ve sembollerle dolu tasvirler tanınabilmektedir. Ortodoks Kilisesi’ne bağlı Rus, Yunan, Sırp vb. ikonaları da tıpkı Bizans ikonaları gibi tasvir edilen kişi veya sahne hakkında bilgi vermek üzere tasarlanmış simge ve sembollerle doludur. Bunlar; saç stili, vücudun konumu, figürün giyimi ve arka plan bilgileri dâhil olmak üzere belirli bir kişinin nasıl tasvir edilmesi gerektiği konusunda öngörülen bir yöntemi izleyerek kalıplaşmıştır (Brooks 2001). Bizans geleneğini sürdüren son sanatçılar olarak görülen Cimabue ve Giotto’nun eserleri, Bizans ikonalarına özgü pek çok özelliği barındırır da Meryem’in oturduğu taht ile kazandırmaya çalıştıkları derinlik etkisi, onları bu geleneğin dışına çıkarmaktadır. Ancak asıl dikkati çeken Rönesansla birlikte giderek artan idealize edilmiş güzellik anlayışının sanata yansımalarıdır. Güzelin nasıl olması gerektiğine ilişkin detaylı tanımlamalarla birlikte Rönesans sanatçılarının, kilise ve saray tarafından belirlenen kalıp ve şemaların dışına çıkarak çalışmaya başladıkları görülmektedir. Örneğin Rogier van der Weyden’in *Tahtta Oturan Meryem ve Çocuk* tablosu ya da Ambrogio Bergognone ve Leonardo da Vinci’nin *Emziren Madonna’sı* gibi örnekler, idealize edilen bir güzellik anlayışının yansımalarıdır. Bu dönem sadece insan anatomisinde değil doğanın betimlenmesinde de idealize edilmiş güzelliği yansıtmaya çalışmış ve uyguladığı ışık-gölge, hava ve çizgisel perspektifle birlikte gerçekçi bir derinlik yaratmayı da başarmıştır. Ayrıca bu dönemde, Meryem ve Çocuk sahnelerinde Çocuk İsa artık gerçek bir bebek ya da çocuk gibi tasvir edilmeye başlamıştır. Yani Bizans ve Ortaçağ’da görülen

yetişkin bir insan görünümündeki Bebek/Çocuk İsa tasvirlerinin yerini çıplak ya da yarı çıplak olarak tasvir edilen güzel/sevimli bebekler almıştır. Meryem ise çoğu zaman genç ve güzel bir kadın olarak betimlenmiştir. Heykel türündeki Meryem ve Çocuk ikonalarında ise boya ile renklendirilmiş veya yaldızlanmış ahşap heykellerin yanı sıra bronz ve mermer önemli birer üretim malzemesi olmuştur. Din ve sanatın iç içe geçtiği Ortaçağ ve Rönesans dönemlerinde heykellerin çoğu, tıpkı Isis ve Horus heykellerinde gördüğümüz gibi simetrik ve katı duruşludur. Bu anlayışın dışına çıkan örneklerinden biri ise Michelangelo'nun yapılmış *Bruges Madonnası* isimli mermer heykeldir. Heykel bir yandan sembolik ve geleneksel dinsel içeriği diğer yandan Rönesans'a özgü piramidal kompozisyon içinde ideal güzelliği yansıtmaktadır. Oturur durumdaki Meryem'in bacakları arasında ayakta duran Çocuk İsa'yı sol eliyle tutar vaziyette gösteren Michelangelo, ayrıca Çocuk İsa'nın sağ kolunu annesinin elini tutmak üzere bedenine çapraz olarak gelecek şekilde geriye doğru dönük olarak tasvir ederek kendine özgü bir kontropost duruş yani bedeninin dönüş hareketini tasarlamıştır.

Resim 8 *Bakire ve Çocuk Tahtta* (Virgin and Child in Majesty), yaklaşık 1175–1200, ceviz boyama ahşap heykel, 79,5 x 31,7 x 29,2 cm, Yapım yeri: Fransa, Metropolitan Sanat Müzesi, New York, ABD (URL-8)

Resim 9 *Bakire ve Çocuk Tahtta (İlahi Bilgelik Koltuğu)* [*Virgin and Child in Majesty (Seat of Divine Wisdom)*], 1170'ler, Çok renkli ağaçtan yapılmış heykel, 69,2 x 30,2 x 22,2 cm, Yapım yeri: Fransa, Harvard Sanat Müzeleri, Harvard Üniversitesi, Cambridge, ABD (URL-9).

Resim 10 Michelangelo, *Bruges Meryem'i* (Bruges Madonna), 1505, mermer heykel, Aziz Salvator Katedrali, Bruges, Belçika (fotoğraf: Gökhan Işık).

Modern ve Postmodern Sanatta ise Meryem ve Çocuk sahneleri idealize edilmiş bir güzellik anlayışını yansıtmaz ve bu motif, sanatta, geçmişte olduğu kadar da popüler değildir. Isis ve Horus kaynaklı bu dinsel motif Modern Sanat Akımları'nda günlük hayattan seçilmiş anlık karelerin görüntülenmesi gibi sahneler içinde ele alınmıştır. Örneğin Gauguin'in *Ia Orana Maria (Selam Meryem)*'inde ya da Picasso'nun *Anne ve Çocuk* resimlerinde, sanatçıların artık geçmişin ikonografik kalıplarının ve güzellik anlayışının dışına çıktıklarını görmek mümkündür. Bu örneklerde kutsallık, ihtişam, ilahi güzellik gibi ifadeler yoktur. Aksine Meryem de Çocuk İsa'da herhangi bir anne çocuk gibi sıradan kişilermişçesine gösterilmektedir. Hem Modern hem de Postmodern sanatın örnekleri arasında yer alan Max Ernst'in 1926 tarihli *Meryem'in Çocuk İsa'yı dövdüğünü* gösteren ve o dönemlerde skandala

yol açan resmi ise yüzlerce yıldır Meryem ve Çocuk'a atfedilen kutsallık ve güzellik anlayışına sanatsal bir eleştiri hatta dine küfür niteliği taşımaktadır. Kutsallık ve güzellik anlayışına alaycı ve eleştirel diğer bir yaklaşım ise 1990'lı yıllarda Cindy Sherman'dan gelmiştir. Sherman, özellikle Rönesans Dönemi resimlerinde görülen idealize edilmiş güzellikle dalga geçmektedir. Tarih Portresi Serisi'ndeki #223'te, tipik bir Meryem ve Çocuk sahnesi gibi görünse de ayrıntılara dikkat edilince öyle olmadığı fark edilmektedir. Abartılı makyaj ve kasıtlı olarak kötü bir şekilde eklenmiş lastik göğüs, Batı sanat tarihindeki bu türden sahnelerle yönelik doğrudan bir eleştiridir. Alay, eleştiri ya da küfür niteliği taşımayan ancak izleyici de şok etkisi yaratan ve sanatta güzel olanı göstermeyi amaçlamayan postmodern bir örnek ise Damian Hirst'e aittir. Hirst'ün 1990'lı yılların sonlarındaki gerçek bir inek ve buzağıyı simetrik olarak ikiye keserek kullandığı *Anne ve Çocuk (Bölünmüş)* isimli çalışması, bir yandan kişisel diğer yandan toplumsal belleğin bir yansıması niteliğindedir. Hirst'ün bu çalışmasında inek ve buzağıyı kullanması, Mısır'ın önemli Tanrıçası Isis'in sembollerinden birinin de inek olması bakımından, bize yine Isis ve Horus'u çağrıştırmaktadır (Işık 2017).

Resim 11 Max Ernst, *Üç Şahit Önünde- Andre Breton, Paul Eluard ve Ressamın Kendisi - Çocuk İsa'yı Döven Meryem (The Virgin Spanking the Christ Child before Three Witnesses: Andre Breton, Paul Eluard, and the Painter)*, 1926, Tuval üzerine yağlıboya, 196 x 130 cm, Ludwig Müzesi, Köln, Almanya (URL-10).

Resim 12 Damian Hirst, *Anne ve Çocuk (Bölünmüş) [Mother and Child (Divided)]*, 1993. İki parça ineğin her biri: 190 x 322,5 x 109 cm, İki parça buzağının her biri: 102,9 x 168,9 x 62,5 cm, Astrup Fearnley Müzesi, Oslo, Norveç (Hirst).

3. SONUÇ

Hristiyan ikonografisi ve sanatının *Meryem ve Çocuk* temasında, Antik Mısır'ın *Isis ve Horus*'u, hem içerik hem görsel bakımdan önemli bir kaynak motif olmuştur. Bu kaynaktan beslenen dinsel ifade biçimlerinin sanatsal ifadeler ile iç içe geçtiği, bunların da dönemin ideolojisi, felsefesi ve kültüründen bağımsız olmadığı görülmüştür.

Dinin yaygınlaştırılmasında ve halka benimsetilmesinde önemli bir araç olan dinsel görselliğin, sanatla harmanlanarak yüzlerce yıl süren kullanımı, Hristiyanlıkta nesilden nesile aktarılan büyük ve önemli bir görsel kültür oluşmasını sağlamıştır. Bu görsel kültürden beslenen sanatçıların da *Meryem ve Çocuk* motifini, kendi kişisel üslup ve dönemlerinin sanat anlayışına paralel olarak, biçimsel ya da içeriksel çeşitli farklılıklarla yorumladıkları örneklenen çalışmalardan anlaşılmaktadır. Bu bakımdan *Meryem ve Çocuk* motifinin, hem toplumsal hem de kişisel bir belleğin ürünü olduğunu ve eskisi kadar olmasa da halen sanatsal alanda varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür.

Bu çalışma ile dinsel ve sanatsal bir motif olan *Meryem ve Çocuk* motifi üzerinden sanatta 'güzellik' kavramı ve anlayışının da farklı dönemlerde nasıl değişmiş olduğunu sanatçıların eserleri üzerinden görmemiz mümkündür. Ahşap bir Bizans ikonasında, yağlıboya bir Rönesans resminde ya da kesilerek formaldehite yatırılmış Postmodern bir inekdeki güzellik kavramı, anlayışı veya arayışının aynı olmadığı son derece açıktır.

KAYNAKÇA

- BROOKS, Sarah. (2001). "Icons and Iconoclasm in Byzantium", *The Metropolitan Museum of Art*, New York, USA. James Madison University, originally published October 2001, last revised August 2009, http://www.metmuseum.org/toah/hd/icon/hd_icon.htm [Erişim Tarihi: 05 Şubat 2017].
- CHATZIDAKIS, Nano. (2004). "Konstantinopolis'in İkonaları", Konferans tarihi: 25 Kasım 2004, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Konferanslar Dizisi: Bizans Yapılar Meydanlar Yaşamlar, (Institut Français d'Etudes Anatoliennes - IFEA) (Ocak 2004-Haziran 2007 tarihleri arasında gerçekleştirilen konferanslar), IFEA/Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, <http://books.openedition.org/ifeagd/1698> [Erişim Tarihi: 11 Şubat 2017].
- CHLOÉ, Ragazzoli, "Statuette: Isis Nursing Horus", Louvre Museum, Department of Egyptian Antiquities: Religious and Funerary Beliefs, <http://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/statuette-isis-nursing-horus> [Erişim Tarihi: 13 Nisan 2017].
- HIRST, Damian. "Mother and Child (Divided), 1993", <http://www.damienhirst.com/mother-and-child-divided-1> [Erişim Tarihi: Aralık 2016].
- IŞIK, Vildan, 2017, "Bizans İkonalarından Postmodern Sanata Bakire Meryem ve Çocuk Teması", 2. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi - İnsan ve Toplum Bilimleri-IBAD-2017.
- KONRAD, Kelly, 2015, "Isis: Statuette of the Goddess Nursing her Son Horus", University of Alabama, Ancient Art, <https://ancientart.as.ua.edu/Isis-statuettes-of-the-goddess-nursing-her-son-horus/> [Erişim Tarihi: 01 Mart 2017].

- URL-1, “The Story of Osiris, Isis and Horus: The Egyptian Myth of Creation”, The University of Texas at Austin, The College of Liberal Arts, <https://www.laits.utexas.edu/cairo/teachers/osiris.pdf>[Erişim Tarihi: 10 Mart 2017].
- URL-2, “Statuette of Isis and Horus”,The Metropolitan Museum of Art, <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/55.121.5/> [Erişim Tarihi: 04 Mart 2017].
- URL-3, “Statuette of Isis nursing Horus”,The Museum of Fine Arts Boston, <http://www.mfa.org/collections/object/statuette-of-Isis-nursing-horus-164367>[Erişim Tarihi: 07 Mart 2017].
- URL-4, “Statue of Enthroned Isis with Horus on her Laps”, The State Hermitage Museum, <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digitalcollection/06.+Sculpture/82968/?lng=> [Erişim Tarihi: 04 Mart 2017].
- URL-5, “Enthroned Madonna and Child - NGA Online Editions: Italian Paintings 13th and 14th Centuries”, <http://www.nga.gov/content/ngaweb/Collection/art-object-page.37004.html> [Erişim Tarihi: 09 şubat 2017].
- URL-6,“Apsis Mozaıęi”, Ayasofya Mőzesi, <http://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/mozapsis-mozai%C4%9Fi>[Erişim Tarihi: 09 şubat 2017].
- URL-7, HANSON, J. “The Virgin Galaktotrophousa”, Dumbarton Oaks Museum, Research Library and Collection, <http://museum.doaks.org/Obj35992?sid=28&x=31518>.
- URL-8, “Virgin and Child in Majesty”, The Metropolitan Museum of Art, <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/16.32.194/> [Erişim Tarihi: 02 Mayıs 2017].
- URL-9, “Virgin and Child in Majesty (Seat of Divine Wisdom)”, The Harvard Art Museums, <http://www.harvardartmuseums.org/art/230527> [Erişim Tarihi: 02 Mayıs 2017].
- URL-10, Highbrow. “Max Ernst”, <http://gohighbrow.com/max-ernst/> [Erişim Tarihi: 03 Mart 2017].
- LILI, Ait-Kaci, “Statuette of Tuy, Superior of the Harem of the god Min”, The Louvre Museum, Department of Egyptian Antiquities: The New Kingdom (circa 1550 to circa 1069 BC), “<http://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/statuette-tuy-superior-harem-god-min> [Erişim Tarihi: 21 Mart 2017].